

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-6>

УДК 069(091).908.

Заєць Т.В.¹

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

МУЗЕЇ ПОЛТАВЩИНИ: ІСТОРИЧНІ НАДБАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню музейних закладів Полтавщини як осередків історичних надбань української культури. Здійснено наукову розвідку щодо етапів формування музейної мережі на Полтавщині. Обґрунтовано доцільність дослідження музеїв окремих регіонів, які відображають історико-культурні процеси в Україні. У статті розглянуто діяльність наступних закладів: Полтавський краєзнавчий музей, Кременчуцький краєзнавчий музей, Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Хорольський районний краєзнавчий музей, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні, Полтавський музей авіації і космонавтики. Доведено, що дослідження широкого спектру діяльності музеїв сприяє всебічному вивченню історії та культури Полтавщини, популяризує національну спадщину, примножуючи культурні надбання, що, в свою чергу, формує високо свідоме суспільство.

Ключові слова: музеї, Полтавщина, історичні пам'ятки, історія, регіональні музеї.

Zaiets Taras

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

MUSEUMS OF POLTAVA REGION: HISTORICAL PROPERTIES

Summary. An in-depth study of the history of the formation of museums is an urgent topic in modern conditions of the revival of the spirituality and culture of the Ukrainian people. The Poltava region is marked by significant achievements in the field of museology, since it was this region that acted as a link between Ukrainian history and culture. The article is devoted to the study of museum institutions of the Poltava region as centers of historical achievements of Ukrainian culture. The aim of the article was to study the history of the creation and development of the museum network of Poltava region, highlighting historically significant cultural achievements. A scientific research was carried out on the stages of the formation of the museum network in the Poltava region. The expediency of the study of museums in individual regions, reflecting the historical and cultural processes in Ukraine, has been substantiated. The article examines the activities of the following institutions: Poltava Museum of Local lore, State Historical and Cultural Reserve «Field of the Poltava Battle», Khorol Regional Museum of Local Lore, National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishnya, Poltava Museum of Aviation and Cosmonautics. The activation of the local history movement at the present stage reflects positive shifts in the spiritual life of society. Local history museums play an important role in this process. It is proved that the research of the wide-spectrum activities of museums contributes to the comprehensive study of the history and culture of the Poltava region, popularizes the national heritage, multiplying the cultural heritage, which, in turn, forms a highly conscious society. The current state of museum institutions and their role in the study and popularization of the history of the Poltava region are considered. The museums of Poltava region is distinguished by a large information base, they are actively working. At the present stage, the museum network of Ukraine and the Poltava region, in particular, has some prerequisites for active development, since there is a gradual integration of the state into Europe and the world space, which makes it possible to revive interstate cooperation through the entry of Ukrainian museums into international organizations.

Keywords: museums, Poltava region, historical monuments, history, regional museums.

Постановка проблеми. Музейництво завжди буде однією з основних складових історичного краєзнавства, тому, що через унікальні пам'ятки історичного та культурного минулого, через музейні експонати, ми можемо висвітлити стан окремих населених пунктів України, життєдіяльність та буття народу, окремих особистостей, які увійшли в історію.

Полтавщина відзначається вагомими надбаннями у галузі музеєзнавства, оскільки саме цей регіон виступав з'єднувальною ланкою між українською історією та культурою. Формування музейної мережі різноманітного профілю на Полтавщині активно відбувалося наприкінці ХХ століття. Розглянемо сучасний стан музейних закладів та їх роль у дослідженні та популяризації історії Полтавщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел дає підставу вважати, що практично відсутні науково-історичні праці, присвячені висвітленню історії та трансформаційним процесам полтавського музейництва, його персоналіям та проблемам функціонування.

Поглиблене вивчення історії становлення музеїв є актуальною темою в сучасних умовах відродження духовності та культури українського народу. Проте, незважаючи на це, тематика Полтавського музеєзнавства висвітлені лише фрагментарно у дослідженнях Н. Бесєдіної, І. Буланого, А. Василенка, В. Врублевської, Ф. Копилова, Є. Махно, Г. Мезенцевої, І. Мельникової, М. Ожицької, І. Премислера, М. Рудинського, В. Самойленка, І. Явтушенка та деяких інших науковців.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4082-5766>

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У здійсненій науковій розвідці окреслено етапи формування музейної мережі на Полтавщині. Обґрунтовано доцільність дослідження музеїв окремих регіонів, які відображають історико-культурні процеси в Україні. У статті розглянуто діяльність наступних закладів: Полтавський краєзнавчий музей, Кременчуцький краєзнавчий музей, Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Хорольський районний краєзнавчий музей, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні, Полтавський музей авіації і космонавтики та інші.

Мета статті – дослідження історії створення та розвитку музейної мережі Полтавщини, виділення історично значимих культурних надбань.

Виклад основного матеріалу. На території Полтавського району зареєстровано «16 пам'яток археологічного місцевого значення, 166 об'єктів культурно-історичної спадщини. З них 60 пам'яток історії та 14 пам'яток мистецтва, 2 пам'ятки архітектури (червоний та білий будинки музею А. С. Макаренка)» взяті під охорону держави [3, с. 6].

Полтавське музейництво зберігає давні традиції, які пов'язані з різними іменами збирачів, колекціонерів, меценатів, діяльність яких стала основою для створення музейної мережі на Полтавщині. Перші, створені на початку XIX століття, музеї були приватними. Вони передбачалися для вузького кола відвідувачів та являли собою виставки творів живопису, ювелірних прикрас і скульптури. Музеї для широкого кола відвідувачів з'явилися лише наприкінці XIX століття, завдяки В.В. Докучаєву – вченому-природознавцю.

На початку XX століття в даному регіоні відкриваються ряд краєзнавчих музеїв, які стають важливими культурно-історичними осередками області – Миргородський науковий художньо-промисловий музей, Лохвицький краєзнавчий музей, Роменський та Прилуцький музеї, відкриті у 1920 році, Чорнухинський краєзнавчий музей, Хорольський народний науковий музей (заснований В. Бірюковим у 1917 році), а також розпочинається розробка над створенням меморіальних музеїв – П. Мирного у Полтаві, М. Гоголя у с. Нероновичі (Великі Сорочинці), літературно-меморіальний музей В. Короленка у Полтаві (один із найстаріших музеїв Полтавщини), О. Горького в с. Мануйлівка, А. Макаренка у м. Кременчук та ін. Таким чином, на кінець 1950-х років музейна мережа Полтавщини налічувала дванадцять музеїв, з яких: «воєнно-історичний – 1; краєзнавчих – 4; художній – 1; літературно-меморіальних – 5; меморіально-педагогічний – 1» [8].

Подальший розвиток музейної мережі був пов'язаний із відзначенням ювілеїв видатних діячів науки та культури, життя та діяльність яких були причетні до досліджуваного нами регіону – Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Гоголя і т. п.

Багата історія Полтавського краю збережена в музеях, найстарішим з яких є Полтавський краєзнавчий музей – значний науково-культурний центр, створений у 1891 році при Полтавській губернській земській управі в трьох маленьких кімнатах флігелю. У становленні музею приймали участь видатні музеологи, культурологи, а також любителі української культури та мис-

тецтва, серед яких – «Іван Зарецький, Кость Мощенко, брати Вадим і Данило Щербаківські, Яків Риженко та інші» [7, с. 108].

У 1908 році архітектором В. Кричевським та художниками С. Васильківським (виконав декоративний розпис музею) і М. Самокишем (створив три величезних полотна в залі засідань земства) було споруджено справжній архітектурний шедевр, який і досі вважається найоригінальнішим будинком міста. Він відображає всю спадщину українського мистецтва та народної архітектури – поєднання конструкторських форм та старовинних українських орнаментів складають велич та неповторність будівлі. Лише в 1920 році цю споруду було повністю передано під приміщення музею.

У цей же час на сторінках краєзнавчих видань розміщується інформація про створення колекцій та пошукову роботу музею. Дослідження музейознавства Полтавщини активізуються з більшою силою наприкінці 80-х – на початку 90-х років [10].

У роки війни музей зазнав чисельних руйнувань та втрат – колекції біли розграбовані фашистами, будівля підпалена, проте вдалося врятувати близько 20 тис. експонатів.

У складні повоєнні роки Полтавський краєзнавчий музей майже 20 років перебував на реставрації і тільки 23 вересня 1964 року його було урочисто відкрито. Музейна скарбниця налічувала 2318 експонатів, з яких 912 – основного фонду та 1406 – науково-допоміжного [10]. У цей час відбувається відродження українського краєзнавства, особливо історичного, загалом.

В умовах сьогодення тут знаходиться 40 музейних залів, 24 з яких повністю перебудовано. Музей приймає активну участь у міжнародних виставках з різних напрямків науково-експозиційної діяльності, фестивалях, проводить масові заходи та мистецькі акції, презентує науково-видавничу діяльність у галузі природничих та історичних досліджень, організовує конференції, круглі столи та семінари з питань науково-освітньої, туристичної, волонтерської та культурологічної роботи.

Активізація краєзнавчого руху на сучасному етапі відображає позитивні зрушення в духовному житті суспільства. Важливе місце у цьому процесі відводиться краєзнавчим музеям, які збирають, зберігають, вивчають та експонують історичні матеріали та являються своєрідними літописцями історії свого краю [4, с. 154].

Зараз Полтавський краєзнавчий музей працює за такими напрямками:

- науково-дослідна діяльність;
- культурно-просвітницька діяльність;
- пам'ятокознавча та пам'яткоохоронна робота;
- надання методичної допомоги для музеїв різних форм власності;
- заходи з підтримання в належному стані будівлі.

Проте основна діяльність музею спрямована на збереження пам'яток культурної спадщини та підтримку української державності та національних традицій.

Цікавими зібраннями відзначаються також Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Полтавський художній музей (Галерея мистецтв), Кременчуцький

краєзнавчий музей та Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні. Останній з перелічених є єдиним в Україні всеукраїнським етномистецьким науково-дослідним центром збереження та популяризації гончарської та керамічної спадщини України.

Кременчуцький краєзнавчий музей славетний своєю етнографічною колекцією, де представлені картини народних промыслів краю. Центральною експозицією представлена українська хата з селянським подвір'ям, на фоні яких представлені народні вироби вжитку.

Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» вважається одним із перших стаціонарних музейних закладів на Полтавщині. Він відноситься до Міжнародної організації військових та історичних музеїв ЮНЕСКО і, недарма, вважається культурною спадщиною. Музей на полі Полтавської битви було відкрито у 1909 році за ініціативою І. Ф. Павловського – викладача історії Полтавського кадетського корпусу. В період Жовтневого перевороту, музейна справа Павловського дещо постраждала, залишки експонатів було передано як збірку «Полтавська баталія» до Центрального Пролетарського музею Полтавщини (нині – Полтавський краєзнавчий музей), проте у 1950 році діяльність музею була відновлена.

Нинішній заповідник розміщений у 9 залах, де зберігаються предмети національного значення: гроші, медалі, картини, гравюри, бойові прапори, військова зброя, грамоти, історичні документи та давні карти XVIII століття, книги й ікони. На окрему увагу заслуговує діорама, яка знаходиться в окремій кімнаті. У ній відтворено події битви під Полтавою.

Щороку на території заповідника проводиться фестиваль «Полтавська битва», в якому приймають участь музичні колективи, майстри народної творчості, а також різні військові та історичні об'єднання. Цікавим є те, що перший документальний фільм, знятий в Україні 27-28 червня 1909 року, саме на околицях Полтавщини – «200-річний ювілей Полтавського бою» [9].

Нещодавно, а саме у 2017 році відсвяткував свій 100-річний ювілей Хорольський районний краєзнавчий музей, заснований у 1917 році В.П. Бірюковим – археологом та краєзнавцем, який вивчав культуру, мистецтво та етнографію Полтавщини. Тоді він мав назву Народного наукового музею.

«Згідно з додатком до Постанови Кабінету Міністрів від 12 вересня 2005 р. № 889 Хорольський районний краєзнавчий музей занесено до переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції і музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» [7, с. 7]. Серед колекцій музею тут містяться експонати, які висвітлюють етнографічне життя даного регіону, його побут та праці сучасних майстрів. В окремих залах представлено житло Хорольщини, вбрання, типове для цієї місцевості та основні ремесла, які тут побутують [1, с. 4].

Музей гончарства в Опішні заснований у 1904 році відомим керамістом Петром Вауліним. Це був перший в Україні Музей старовинних гончарних виробів. Проте, через два роки збірку було продано Полтавському природничо-історичному музею. Офіційно музей засновано у 1986 році за дорученням Ради Міністрів України. Сьогодні

Національний музей-заповідник українського гончарства представляє собою музейний комплекс, до складу якого відносяться: Національний архів українського гончарства, Музей мистецької родини Кричевських, Меморіальні музеї-садиби родини Пошивайлів, Олександра Селюченко, Леоніда Смержа, Видавництво «Українське Народознавство», Гончарська Книгозбірня України, Стіна гончарної справи України, Аудіовізуальна студія «Відродження» та Відділ фондової роботи. Найвидатнішою спорудою вважається Будинок Кричевського-Лебіщака [5].

Діяльність музею спрямована на наукове дослідження на популяризацію українського гончарства, зокрема збирання польових матеріалів, формування колекцій, розробки тем з керамічного мистецтва. Музей підтримує тісні зв'язки з керамічними музеями інших країн – Бельгії, Великобританії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Португалії, США, Швейцарії та ін. [6, с. 251].

Народний музей історії Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка представлений у вигляді десяти розділів із загальною кількістю одиниць збереження 1144 одиниць, музей веде активну науково-дослідницьку роботу.

Музей авіації і космонавтики започатковано з 1987 року. Тут міститься хронологічне відтворення історичного розвитку повітроплавання та авіації, ракетної техніки та космонавтики. Експозиції розміщені у шести залах. Це майже чотири тисячі експонатів, серед яких ті, які становлять значну історичну цінність. Серед надбань музею – макети, моделі авіаційної та космічної техніки, меморіальні розділи у вигляді документів. Фотографій та особистих речей вчених, конструкторів, космонавтів та льотчиків.

Аналіз діяльності музейної мережі Полтавщини, дозволяє зробити висновки, що вона розвивається, оскільки за проміжок 2010–2018 рр. їхня кількість збільшилася на 5 одиниць (32 заклади було у 2010 році і 37 стало на період 2018 року), 2 з них мають національний статус, 2 – обласні музеї, 1 – державний, 32 – районного (міського) типу. За профілем діяльності музеї розподіляються на: 7 історичних, 11 літературних, 4 художніх, 15 комплексних [2, с. 19, 45-46].

Висновки і пропозиції. Отже, музейна мережа Полтавщини вирізняється великою інформаційною базою, відбувається їх активна діяльність. Широкоспекторна діяльність музеїв сприяє всебічному дослідженню історії та культури Полтавщини, популяризує національну спадщину, примножуючи культурні надбання, що, в свою чергу, формує високо свідоме суспільство. Музеї виконують багатогранну роль у збереженні елементів історичної пам'яті. Вони виступають не лише як наукові історичні заклади, які зберігають й експонують культурні надбання, але є також центрами науково-дослідної роботи, на основі якої видаються праці з історії України.

На сучасному етапі музейна мережа України та Полтавщини зокрема, має деякі передумови активного розвитку, оскільки відбувається поетапна інтеграція держави до Європи та світового простору, що дає змогу поживити міждержавне співробітництво шляхом входження музеїв України до міжнародних організацій.

Список літератури:

1. Галян Г.І. Звіт про етнографічну експедицію-розвідку до Хорольського району (4-6 червня 2008 року) // НА ПКМВК. Спр. 09-Е-26. Польовий щоденник. 9 арк.
2. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 95 с.
3. Культурна спадщина Полтавського району: зберегти пам'ятки історії, культури та археології. *Vistyi*. 2017. 28 квіт. (№ 17). С. 6.
4. Маньковська Р. Краєзнавчі музеї в Україні: історія і сучасність. Краєзнавство, 2000. С. 153–160.
5. Пошивайло О. Опішнянський музей гончарства. В кн. : Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ, 1992.
6. Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.
7. Хорольщина : від давнини до сьогодення : зб. наук. пр. та мат-лів конф. / Ред. кол. : Н.О. Гаврилюк, Л.О. Грифен, А.М. Івахненко; О.Б. Супруненко (відп. ред.) / ЦП НАН України і УТОПІК; УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ імені Василя Кричевського; Хорол. район. краєзн. музей. Київ; Полтава : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. 160 с., іл.
8. ЦДАВО України. Ф. 5116. Оп. 10. Спр. 156. Арк. 50-51.
9. ЦДКФФА, Од. зб. 1983.
10. 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею : Матеріали наукової конференції. Частина друга. Археологія Полтавщини. Полтава, 1991.

References:

1. Galyan G. (2008). Report on the ethnographic expedition-reconnaissance to the Khorol district. (in Ukrainian)
2. State Statistics Service of Ukraine (2018). Institutions of culture, physical culture and sports of Ukraine in 2017.
3. Cultural heritage of Poltava district: to preserve monuments of history, culture and archeology (2017). *Proceedings of the Visty* (April, 28, 2017), vol. 17. (in Ukrainian)
4. Mankovska R. (2000). Local lore museums in Ukraine: history and modernity. Local lore. (in Ukrainian)
5. Poshivailo O. (1992). Museum of Pottery of Opishnya. Kyiv: Encyclopedic reference book. (in Ukrainian)
6. Fedorova L. (2013). From the history of monument protection and museum work in the Dnieper Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
7. Gavrilyuk L., Griffen A., Suprunenko O. (2017). Khorol region: from antiquity to the present. Proceedings of the scientific conference. (in Ukrainian)
8. TsDAVO of Ukraine. F. 5116. Op. 10. Ref. 156. Pp. 50–51.
9. CDKFFA (1983) Od. Zb.
10. 100th anniversary of the Poltava Museum of Local lore: Proceedings of the scientific conference. Poltava, 1991.